

Мер НИКОЛА СТАНКОВИЋ
Београд, Србија
Е-адреса: nikolastanza1994@gmail.com

ЕМИГРАНТСКА ВЛАДА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И АЛБАНСКО ПИТАЊЕ (1941–1944)

САЖЕТАК: Рад има за циљ да предочи основе на којима је почивала политика емигрантске владе Краљевине Југославије према албанском фактору на Балкану, превасходно кроз сагледавање односа њених представника с бившим албанским краљем Зогуом и другим савезничким инстанцама. Збрињавање југословенских заточеника у италијанским логорима у Албанији, заузимало је, поред настојања владе да свог министра војног, генерала Драгољуба Михаиловића, упуту на сарадњу са припадницима албанског покрета отпора, централно место у њеним ангажовањима и даљим пројекцијама будућности југословенско-албанских односа. Комунистичка револуција која је попримила широке размере у Југославији и Албанији у току 1944. године, обескорениће ионако крхке дотадашње прокламоване планове и постигнуте договоре на овом пољу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Други светски рат, емигрантска влада Краљевине Југославије, Албанија, Ахмет Зогу, генерал Драгољуб Михаиловић

Политика југословенске краљевске владе према албанском питању, одвијала се на два нивоа. Првом, високом нивоу, где је циркулисала у троуглу југословенско-грчко-британске спољне политике и другом, који је био у равни егзистенцијалне угрожености српског народа на територији анектираној од стране италијанског окупатора, а под контролом албанских структура. Диспаритет између два нивоа, најбоље се огледао у парадоксима проистеклим из њиховог стапања приликом доношења одређених политичких одлука. Ипак, решеност владе да се на основу давно формулисаних принципа бави Албанијом сведочи у прилог њене тежње за јасним профилисањем стратегије према том немирном суседу, чије разумевање нужно захтева укратко изложу предисторију односа двеју земаља. Имајући у виду да је Ахмет (или Ахмед) Зогу, током више од две деценије пре избијања Другог светског рата, био битна фигура у политичком животу Албаније, неопходан је осврт на његове прве контакте с југословенским властима. Они датирају из времена када те власти још увек нису биле југословенске, већ српске, из периода ратне

1915. и 1916. године. Млади албански бег се, већ тада, у преписци с Николом Пашићем, председником српске владе, изјаснио за пријатељство „малих балканских народа” угрожених германско-бугарском најездом.¹ Војни слом Србије и привремени тријумф Централних сила пробудио је изражени прагматизам Ахмета Зогуа и он се, у складу са својим могућностима и тренутним положајем Србије, прихватио положаја понуђеног из Беча и постао заповедник албанских добровољаца у аустроугарској војсци.² Два наведена примера указују на контрадикторност, представљају константни образац понашања албанског бега, обједињавајући његову жељу за сарадњом с балканским државама, зарад неутралисања утицаја великих сила на том простору, и његову склоност да се стави на располагање ономе ко му у датом тренутку понуди више.³ Политика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према албанској држави 1922. године, могла се сажети у констатацији министра иностраних послова др Момчила Нинчића, изреченој у Народној скупштини јула исте године, о томе како су се доскорашње „несрећности” у самој Албанији преливале преко југословенских државних граница и угрожавале њене јужне крајеве. Истакнуто је да су се прилике знатно поправиле, што је довело до званичног признања албанске државе и одашиљања дипломатског представника у Тирану.⁴ Радило се о упадима албанских качака и бугарских комита с албанске територије и спору око разграничења, проблемима који су нову државну заједницу, Краљевину СХС, умногоме оптерећивали, те се може сматрати као сасвим разумљив рефлекс њене политичке елите да у суседној држави пронађе поузданог сарадника, у додиру с ким би могла да изнађе решења за спорна питања. Личност која се својим положајем и ауторитетом наметала као очигледни саговорник био је Ахмет Зогу, министар унутрашњих дела у албанској влади 1921. и 1922. године и председник Министарског савета од 1923. године. О његовој личности и његовом положају почетком 1924. године, један српски новинар записао је: „За свој успех Ахмет-бег има да захвали угледу своје куће, јаком фису, паметној мајци и необичним личним способностима. Зато је његово име на устима свију и пријатеља и непријатеља. Он води Албанију са великим самопоуздањем.”⁵ Чвршће везе са Зогуом успостављене су стицајем околности током исте године, када је био збачен с власти и приморан да потражи уточиште у југословенској краљевини, чију границу је прешао с још 170 својих присталица (жандарма) 22. јуна 1924. године.⁶ За време свог боравка у Београду, Зогу је одседао у

¹ Душан Т. Батаковић, „Ахмед-бег Зогу и Србија”, *Зборник радова Историјској инститиуцији*, Књ. 5 (1987), 175.

² Исто.

³ *Југословенска држава и Албанци*, том I, приредили Љубодраг Димић, Ђорђе Борозан, Београд 1998, 368–369, 500, 504–505, 594, 601, 603, 683, 702, 705; *Југословенска држава и Албанци*, том II, приредили Љубодраг Димић, Ђорђе Борозан, Београд 1999, 58–59, 184, 188–189, 218–221, 240, 287, 300, 310, 313; Божица Славковић, „Батаљони организованих Арнауата”, *Војноисторијски гласник*, бр. 1 (2012), 64.

⁴ М. Нинчић, *Свољна историја Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца у год. 1922–1924*, Београд 1924, 18–19.

⁵ Милосав Јелић, *Албанија: Зайиси о људима и доаћајима*, Београд 1933, 41.

⁶ Jason Hunter Tomes, *King Zog of Albania: Europe's Self-Made Muslim King*, New York University Press, New York 2003, 65.

Хотелу „Бристол”. Разлози за предусретљивост београдских власти према њему, поред већ изложених, били су изнуђени большевичким ставом нове албанске владе Фана Нолија и тиме што је исту подржао „Косовски комитет”, албанска милитантна иредентистичка организација.⁷ Уз то, опасности од утицаја и амбиција Краљевине Италије управљених ка Албанији биле су додатни подстрек да Краљевина СХС своју политику према Албанији заснива на начелу „Балкан балканским народима”, односно, да има у интересу њену апсолутну независност. Сам Зогу се, приликом својих јавних иступања, такође разметао као борац за права балканских народа, напомињући да је то, у ствари, и разлог његовог одласка у прогонство.⁸ Албанском вођи финансијску подршку да се врати на власт пружила је наводно англо-персијска нафтна компанија, са педесет милиона динара аванса за будућу експлоатацију ресурса у Албанији. Овај новац обезбедио је услуге белогардејских трупа генерала Врангела и албанских добровољаца из граничних области, којима је Зогу крстарио аутомобилом и вршио регрутацију, плаћајући три златна наполеона по месецу службе. За све предочене подухвате јасно је да су били неизводљиви без подршке југословенске владе.⁹ Руске јединице у снази од 150–200 људи, предводио је пуковник Миклашевски, а сам одред садржао је, поред пешадијских трупа, одељење митраљезаца и једну батерију топова.¹⁰ Војска коју је у Краљевини СХС сакупио Ахмет Зогу, 13. децембра 1924. године, упала је у Албанију из правца Македоније, предвођена самим Зогуом и са простора Косова, под вођством његовог зета Гани-бега, тада градоначелника Ђаковице. Главни бој између владиних и побуњеничких снага одиграо се код Пишкопеје и, након победоносног исхода, трупе Ахмета Зогуа умарширале су у Тирану 24. децембра. По његовом освајању власти, Косовски комитет је забрањен и Гани-бег Криезију је, у блиској координацији с југословенском војском, на Косову до 29. марта 1925. елиминисао качаке. У надолазећим месецима Зогу је своју власт поставио на чврсту основу, када је 31. јануара 1925. изабран за председника Албанске републике. По свему судећи, овај пројекат се показао као успешан и исплатив за Краљевину СХС, нарочито у домену разграничења, односно корекције границе у њену корист, коначним присаједињењем манастира Свети Наум.¹¹ Њен утицај у Албанији тада је био на врхунцу. По узору на споменице Краљевине Србије из Великог рата, Ахмет Зогу је израдио споменице за своје следбенике и установио Орден Скендер-бега. Ратна доктрина најистакнутијих албанских официра, међу којима је био и Гани-бег Криезију, извирала је из београдских војних стручних књига и часописа.¹² Међутим, немогућност Краљевине СХС да у наредним годинама парира италијанској финансијској и економској пенетрацији у Албанији резултирала је постепеним, премда

⁷ Исто, 71.

⁸ Dr Nikola Žutić, *Vatikan i Albanci u prvoj polovini XX veka (do 1941)*, Beograd 2000, 53.

⁹ J. H. Tomes, *n. d.*, 72.

¹⁰ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, Београд 2006, 57–58.

¹¹ J. H. Tomes, *nav. delo*, 72–75; Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knjiga prva, Beograd–Zagreb 1986, 232–235, 291.

¹² М. Јелић, *нав. дело*, 106–107.

брзим, подвргавањем албанске државе италијанској хегемонији. Потписивањем Првог италијанско-албанског пакта (Први тирански пакт) 27. новембра 1926. године, затим и Другог тиранског пакта 27. новембра 1927. године, Италија је готово начинила од Албаније свој протекторат.¹³ Захваљујући подршци италијанског диктатора Бенита Мусолинија, Зогу се 1928. прогласио за краља Албанаца.¹⁴ Следећу етапу југословенско-албанских односа карактерише понуда италијанског министра иностраних послова југословенском председнику владе, др Милану Стојадиновићу, о подели Албаније јануара 1939. године. Сам Стојадиновић био је склон оваквом решењу, јер се у пракси показала неостваривост тежње југословенске политике да по начелу „Балкан балканским народима” одврати Италију од интервенције у Албанији. Међутим, његов скори пад с власти означио је и одбацивање оваквог решења, будући да сам кнез – намесник Павле и наредна влада нису делили његове погледе на албанско питање.¹⁵ Нови министар иностраних послова Александар Цинцар Марковић на дан инвазије Италије на Албанију, 7. априла 1939. године, југословенском посланику у Стокхолму послао је, ради знања и управљања, депешу о тој интервенцији. У депеши стоји да је због неуспелих преговора с краљем Зогуом, Италија решила да га обори с власти, јер није имала више поверења у њега. Италијански министар спољних послова наглашавао је да интервенција има за циљ, пре свега, да заштити италијанске привредне интересе (петролејске изворе и руднике), те да никако нема антијугословенски карактер.¹⁶ У депеши посланику од министра иностраних послова на дан завршетка операција у Албанији 12. априла, можемо прочитати његову директиву посланику да у иностранству побија тенденциозне вести о југословенском пристанку на оружану интервенцију у Албанији у циљу њене деобе са прекоморским суседом. Закључујући да би свако држање које не подразумева контакт са италијанском владом у циљу обезбеђивања југословенских интереса, угрожавало би мир у том делу Европе.¹⁷ За то време албански краљ Зогу се са својом породицом, припадницима своје гарде, личним пртљагом и другим лојалним особљем дао у бекство и обрео најпре у Грчкој. Званичници Краљевине Грчке нису гледали на његов долазак са одобравањем, плашећи се да он може послужити као повод Мусолинију да нападне Грчку, захтевали су да Зогу избегава сваки публицитет. Он сам, као и чланови његове породице и истакнутији пратиоци, становали су у једном хотелу у Лариси, док је остатак пратње боравио у вагонима на прузи. Увидевши да су италијанске снаге застале на граници, грчки краљ Ђорђе II повукао

¹³ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, II том, priredio Momir Stojković, Beograd 1998, 260–261, 278–279; Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb 1975, 46, 48; H. Džejsms Bergvin, *Imperija na Jadranu: Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*, Beograd 2007, 24.

¹⁴ B. Krizman, *nav. delo*, 51; Živko Avramovski, *nav. delo*, 508; Стеван К. Павловић, *Исцјо-рија Балкана 1804–1945*, Београд 2004, 440.

¹⁵ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Buenos Aires 1963, 566–572; Jacob V. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Rijeka 1972, 148; Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knjiga treća, Beograd 1996, 72, 80.

¹⁶ Архив Југославије (АЈ), ф. Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945. (103), 382–1–3.

¹⁷ Исто.

је претњу о депортацији. Пратња која је испрва садржала 115 лица, спала је на 33 након што је детронизовани краљ већину исплатио и послао кућама. Сви остали, на челу са њим, напустили су Грчку 2. маја, упутивши се возом у Истанбул, где су дочекани са свим почастима као да нису били у бекству. Албански свргнути монарх и сви у његовој пратњи, затражили су политички азил у Француској и Великој Британији, при чему се у Лондону одмах поставило питање издржавања ових албанских избеглица. Да захтев за азил добије повољан епилог, допринела је процена Форин офиса, да краљ располаже са најмање 50.000 фунти у злату и 2.000.000 у једној страниој банци.¹⁸ Зогу је своје аутомобиле и старије сестре одаслао бродом у Марсељ, док је са својом супругом Жералдином, сином Леком и млађим сестрама, наставио пут у Француску најчуднијом могућом рутом плашећи се италијанског препада на мору. Првог јула, допловили су у Румунију бродом из Турске, а након четири дана се обрели у Варшави, одакле су наставили пут и обишли Литванију, Летонију и Естонију, отиснувши се из Риге у Шведску 17. јула, да би се цела породица напокон поново нашла на окупу у Версају 8. августа.¹⁹ Краљевска породица је у складу с потребама неколико пута мењала место становања у Француској. Нацистичка инвазија Француске приморала је албанске изгнанике да се 11. јуна 1940. у избегличкој колони запуте ка Енглеској, да би се 24. јуна евакуисали једним трговачким бродом који је превозио пољске војнике и цивиле и искрцали на енглеском копну.²⁰ Брзи војни слом Краљевине Југославије у краткотрајном Априлском рату 1941. године, принудио је њеног монарха, владу, део војних јединица и цивилних избеглица, да своје уточиште потраже у окриљу својих британских савезника, тј. напусте Југославију и борбу наставе из иностранства.

Након ступања на британску ратну територију и првовременог боравка на Средњем истоку, југословенски суверен краљ Петар II Карађорђевић и његова влада, продужили су свој пут у Лондон, тада најбитнији међународни антиосовински центар који је постао прибежиште и стециште избегличких структура из читаве Европе. С обзиром да су смештени у истој средини, југословенски и албански емигранти морали су бити упућени једни на друге. Информације о првом контакту између њих црпимо из извештаја југословенског краљевског посланика у Лондону Ивана Суботића од 3. августа 1941. године. Наиме, извештај се односи на бившег краља Зогуа. Суботић је забележио, да је он живео у једном од најскупљих и најлуксузнијих хотела Лондона (хотел „Риц”), док није прешао у једну вилу у близини Лондона, у месту Аскот. По доласку у енглеску престоницу, Зогу је преко свог секретара Нађија покушао да ступи у додир са Суботићем, што је он избегао сходно упутствима које је добио по том питању, али је настојао да са његовим секретаром одржи контакт, лично или преко једног секретара посланства. Тадашњи Зогуов положај, портретише се као тежак, услед немогућности да добије потпору званичних енглеских кругова. За то су била заслужна два фактора. „Зогуова прошлост и репутација коју има његова личност не улива Енглезима

¹⁸ J. H. Tomes, *nav. delo*, 240–241.

¹⁹ Исто, 242–243.

²⁰ Исто, 246.

поверење”, забележио је Суботић по питању првог фактора, док је други био оличен у намери грчке владе да преко свог посланика у Лондону утиче на Енглезе да Зогу држе по страни „и да се са њим не упуштају ни у какав контакт или комбинацију”.²¹ Жалећи се на то како је третиран с британске стране посредством свог секретара Нађија, Зогу је молио југословенског посланика у Лондону да се за њега заузме код енглеских домаћина. Сваки покушај бившег краља да у Уједињеном Краљевству створи незванични круг британских лобиста, Суботић је окатегорисао као неуспешан и нагласио да су његове везе имале више социјалну, него политичку природу, као и то да се у британској штампи више писало о Жералдини него о њему, и то у рубрици дневних догађаја. Напоменувши да је при одржавању дискретне везе са Нађијем која је имала карактер коректности (али не и више од тога), увек подвлачио идеју „Балканске солидарности”.²² За разлику од Југославије и Грчке, Британци нису имали никаквих политичких обавеза према Албанији, стога је Форин офис константно одбијао молбе краља Зогуа да буде званично признат за једног од равноправних савезничких челника.²³

Председник Министарског савета, армијски генерал Душан Симиовић, у својству министра унутрашњих послова скренуо је пажњу Министарству иностраних послова 15. септембра 1941. године на пробуђену албанску пропаганду у Лондону, која је, по његовим речима, постајала све јача. О њеној окосници Симиовић је известио: „За сада, она се углавном састоји у придобијању угледних енглеских јавних радника за ствар Арбаније. За своју акцију налазе моћну подршку у личности египатског посланика у Лондону, који се за њих јако заузима. Изгледа да преко њега и одржавају везе са својим комитетом у Цариграду, на челу кога стоји Хусеин Селмани, бив. командант Зогуове гарде.”²⁴ У редовима који следе, указано је и на писање једног британског листа (*The Manchester Guardian*) у проалбанском тону. Из преведене копије дотичног чланка може се закључити да се радило о твдњама да се у областима анектираним од Југославије и Грчке 1913. године забрањивала просветна делатност на албанском, да су Албанци сматрани Турцима, да су им конфискована имања и да су исељавани у Турску, а да на просторима некада већински насељеним албанским живљем, тренутно живе искључиво Срби.²⁵ Нови моменат у југословенско-албанским односима уследио је само пет дана након поменутог извештаја 20. септембра 1941. године. Југословенски посланик у Лондону Суботић присуствовао је једном приватном ручку код египатског амбасадора, где је био присутан и краљ Зогу са супругом Жералдином. То је био њихов први лични сусрет. Том приликом Зогу је изразио жељу да се састане са председником Министарског савета Симиовићем, или министром иностраних послова Момчилом Нинчићем, са којим је својевремено већ сарађивао. Такође је био вољан да се појави на било ком месту које влада одреди за састанак, истичући да ће за свог представника одредити министра

²¹ АЈ, 103–54–258.

²² Исто, 2.

²³ Elisabeth Barker, *British Policy in South – East Europe in the Second World War*, Pallgrave Macmillan, London and Basingstoke 1976, 173.

²⁴ АЈ, 103–54–258.

²⁵ Исто.

Мартинија, уколико директан контакт са њим влади ствара nelaгоду. Зогу се осврнуо на Први светски рат и образлагао, како за разлику од тога доба, ни Румунија, ни Грчка, више немају велике политичке људе, те да је одговорност на Југославији, конкретно, на министру иностраних послова Нинчићу, да буде протагониста „заједничких интереса Балкана”. Поводом покрета отпора у Албанији говорио је како се помирио са Мухаремом Барјактаром, једним од предводника отпора против Италијана. Вредно је нагласити да се неколико година пре овог сусрета, Мухарем Барјактар разишао са краљем и прешао на југословенску територију. Суботићев утисак био је да се Зогу плашио да га енглеска дипломатија зарад извлачења Италије из рата не остави на цедилу. Страх да ће Италији бити допуштено да задржи Албанију потресао га је више него грчке аспирације на јужне делове њене територије. Тадашњи енглески став о бившем краљу посланик је описао као подозрив, будући да су га меродавни кругови сматрали „за превртљивог, материјално заинтересованог и компромитованог”. Учитавајући том мишљењу и одупирање Грчке сваком покушају да се Зогу политички афирмише, посланик је привео крају свој извештај.²⁶

Из Каира је Министарству иностраних послова 9. октобра 1941. године приспео извештај краљевског посланика М. Смиљанића по питању послератног уређења Албаније. Извештавајући да се у Египту налазио британски пуковник Крипс, дугогодишњи члан енглеске мисије која се бавила организацијом жандармерије и јавном безбедношћу у Албанији, посланик је детаљно расветлио његову улогу. Пуковник Крипс је од своје Врховне команде био третиран као стручњак за албанска питања, и тражено му је да изради један реферат о њеном будућем уређењу и положају. Крипс је предложио да бар у првом послератном периоду енглески гувернер буде на челу управе у Албанији, с тим да администрацију врши нека суседна држава. Без назнаке да ли се радило о Грчкој или Југославији, посланик је приметио да су египатски Албанци били склони пре да прихвате Југославију него Грчку као свог администратора. Од бившег министра спољних послова Грчке Аргиропулоса, Смиљанић је сазнао да би грчка страна преферирала деобу Албаније. О елементима на које би југословенска страна могла да рачуна, Смиљанић је записао: „Напомињем у вези са овим извештајем да су арбанашки емигранти – наши пријатељи и то Гани-бег из Северне Албаније, Таф Кази и Аћиф Љеш и Дебарског краја, Ђазим Кокоси из Јужне Арбаније, сви остали негде на нашој окупираној територији, те би требало покушати са њима ступити у везу.”²⁷ Као погодне личности за сарадњу означио је још и Мехмеда Коњицу у Цариграду и Завалнија у Лондону. Из Каира је 26. октобра стигла шифрована депеша за председништво владе од генерала Богољуба Илића, министра војске. Он је апеловао на владу да пошаље помоћ за 16–18 хиљада интернираца у Албанији, истичући да, судећи по извештају југословенског Црвеног крста, они умиру од глади. Министар војске већ је интервенисао у овом смеру преко међународног енглеског и америчког Црвеног крста, као и преко енглеске амбасаде у Каиру.²⁸

²⁶ Исто, извештај о разговору г. Др И. Суботића са бив. Краљем Зогу, 1–2.

²⁷ Исто, Стр. Пов. Бр. 91, 1–2.

²⁸ АЈ, 103–9–76.

У овом домену висока емигрантска политика, која је циркулисала у југословенско-грчко-британском троуглу, спуштала се у раван егзистенцијалне угрожености српског народа на територијама под туђинском влашћу. Подела југословенске окупиране територије прецизирана је у Бечу 18–22. априла 1941. године. Велики део Косова и Метохије потпао је под италијанску окупациону зону и 12. августа, био анектиран у састав Велике Албаније, чиме је организација власти на, до тада окупираним територијама, уједначена са системом који су Италијани већ увели у Албанији. Анектирани простор је обухватао 8.900 квадратних километара са око 560.000 становника. Територијом је управљао италијански префект преко среских начелника, док су носиоци власти у градским и сеоским насељима били искључиво Албанци. Осим већег дела Косова и Метохије, Великој Албанији припојени су Дебар и Струга.²⁹ Нови албански властодршци су се најпре устремили на српске колонисте (солунске добровољце и насељенике) којима је у међуратном периоду додељена земља, а поступак према њима био је немилосрдан. Они су пребијани, мучени, убијани, пљачкана им је и паљена имовина. Срби су такође слати у интернацију у Албанију и Италију. Честа појава је била отимање младих девојака и жена. Из сведочења једног мештанина Урошевца може се сазнати да је, одмах у априлу, на том терену власт преузео, већ помињани Косовски комитет и организовано чинио злочине над српским становништвом, до јуна 1941. године, када су италијанске групе запоселе ово место. Међутим, цивилне власти и полиција остале су у рукама Албанаца, који су наставили да несметано прогоне српски народ у присуству италијанских војника. Албанске оружане формације у спрези са албанским наоружаним цивилима, спроводиле су неометано своју вољу. Да су постојале и нешто другачије политичке тенденције код једног броја Албанаца, показује то, да је један од главних иницијатора за спровођење насиља над Србима Илијас Агушевић, некадашњи посланик ЈРЗ (Југословенске радикалне заједнице) убијен у Тирани од стране присталица Ахмета Зогуа. Међутим, он сасвим сигурно није убијен због извршеног прогона над Србима, већ што се из неког разлога замерио присталицама бившег краља.³⁰ Из наведеног можемо добити представу у коликој су дисхармонији с краја 1941. године биле владина политика с једне, и драматична збивања у крајевима под албанском контролом, с друге стране. Но, то не можемо посматрати као пропуст владе, будући да су њени органи у иностранству по директиви министра иностраних послова Нинчића чинили све што је било у њиховој моћи да се обавесте о стању у Албанији и добаве албанске листове.

О немоћи да се испуни директива министра по питању било каквих материјала, сведочи и депеша Генералног конзулата у Цариграду, која је 29. децембра 1941. године послата у Лондон: „То је за сада немогуће, јер нема апсолутно никаквих комуникација са Албанијом. Немци, односно Бугари, по немачкој жељи, потпуно су затворили границе. Ако се и дође до кога мршавог сазнања, то је од Турака или од наших мухаџара који овамо добегну. Но,

²⁹ Ђуро Ђурашковић, Никола Џивковић, *Југословенски zatočeniци u Italiji*, Београд 2001, 18.

³⁰ Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији у Другом светском рату: Документи*, Београд 2009, 19, 51, 54–55, 66–67, 102.

то су људи махом прости, и даље од свога места, не умеју да што интересантно кажу. Тако да о догађајима који се одигравају у Албанији врло мало знамо.”³¹ У пропратном извештају генерални конзул је известио о првим герилским устаничким акцијама у Албанији и томе како чете предводе Мухрачим Бар-јактар, Абас Купи и Мустафа Пеза. Све податке конзул је добио од једног албанског „пријатеља” из Цариграда. Оскудна знања спречавала су владу да брине о ономе о чему није знала готово ништа, зато је у наредним месецима њена политичка делатност и даље циркулисала унутар савезничког троугла и нешто ширег савезничког миљеа, базирана на концепцијама будућег положаја Албаније у односу на Југославију. Из забелешке 29. децембра о разговору југословенског помоћника министра иностраних послова са грчким послаником, може се уочити отворена претензија грчке стране на „Северни Епир”, односно јужну Албанију, Корчу и Аргирокастро. По питању грчког става према Зогуу, тј. његове жеље да са Грцима сарађује, као и са осталим балканским народима, све се завршило на лепим речима.³² Ратну 1941. годину, у спектру југословенско-албанских односа, окончала је једна цедуљица на којој је била исписана порука Зогуа генералу Симовићу. У складу с предстојећом међународном конференцијом, а инспирисан Атлантском декларацијом, бивши краљ, нашао се побуђен да напомене да је Албанија била прва ратна жртва у Европи, да она има право на своје легалне представнике у иностранству, као и друге окупиране државе, те да би било опортуно да Симовић заједно са Савезницима пружи могућност Албанији да „одигра своју улогу” у борби Савезника против Осовине.³³ Јануар 1942. године донео је пад владе генерала Симовића. Нови председник Министарског савета, формираног 11. јануара, био је професор Слободан Јовановић, а министар војске, морнарице и ваздухопловства, генерал Драгољуб Михаиловић. Четири дана касније, потписан је споразум о Балканској унији између југословенске и грчке владе, што је могло додатно подстаћи страх од територијалних претензија двају партнера у очима албанских емиграната. Међутим, ако су такви страхови и постојали, убрзо су развејани.³⁴ Управо почетком наредног месеца уследио је и први званични сусрет између југословенског министра иностраних послова Нинчића и Ахмета Зогуа. О том сусрету, посредно се можемо обавестити из дневничке забелешке К. Ст. Павловића од 7. фебруара 1942. године, у којој се наводи: „Чујем да је Нинчић пре неколико дана ручао код Зогуа, бившег арбанског краља. Ради се на томе да Енглеска призна Зогуа и неку његову владу. Она би одмах приступила Балканској унији. Тиме би Балканска унија добила свој значај... Још пре краја рата Италији би јасно било стављено до знања да у Арбанији више нема шта да тражи.”³⁵ Политика владе почивала је на будућој независној Албанији укљученој у савез балканских држава. Саобразно томе, у Сједињеним Америчким Државама распламсала се ускоро акција у истом смеру. Шифрованим

³¹ АЈ, 103–54–258.

³² Исто, Забелешка о разговору с грчким послаником 29. децембра 1941. године.

³³ Исто, Зогу–Симовићу.

³⁴ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 16. januara 1942. god., broj 4, 2; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 31. januara 1942. god., broj 5, 4–5.

³⁵ Коста Ст. Павловић, *Рајини дневник 1941–1945*, Београд 2011, 89.

телеграмом, послатим из Вашингтона 18. априла, југословенски посланик Константин Фотић известио је надлежног министра о томе да је у САД Константин Чекрези основао „покрет Слободне Албаније” и замолио га да одржавају срдачне односе, тражећи инструкције како да поступи.³⁶ Фотић је поново, 20. априла, тражио да му се хитно телеграфски доставе упутства.³⁷ Чекрези, који се налазио у опозицији према краљу Зогуу јер није хтео да прихвати његову личност на челу покрета Слободних Албанаца док не обећа да неће крочити у Албанију, док се после рата парламент не изјасни у његову корист, није тим ставом био спутан да од краља прима 1.100 долара месечно, све до 1944. године.³⁸ Прве инструкције генерала Михаиловића Лондону, о потребној пропаганди међу муслиманима од 6. маја 1942, могу се у погледу Албаније сажети у једну реченицу: „За оне у Арбанији говорити о балканској унији да би их привукли нама јер мрзе италијане.”³⁹ Шифровани телеграм упућен из Цариграда 15. маја 1942. године лично за председника Министарског савета, манифестује одјек југословенске политике у албанским круговима у Цариграду: „Владина изјава о независности Албаније преко радија на албанском језику оставила је најбољи утисак код свих овдашњих Албанаца. Муса Јука звао ме и захвалио влади; рекох му да је сад ред на њих да раде.”⁴⁰ Захтеви које је мајор Перић поставио подразумевали су контакт и сарадњу са генералом Михаиловићем, везу са Црном Гором, организовање заједничких чета за акцију у одсудном часу и организовање обавештајне службе. Албански представници прихватили су све услове и прионули на рад.⁴¹ Увидом у наредни шифровани телеграм одаслан из Цариграда 21. маја 1942. године, можемо одгонетнути да је изјава владе о независности Албаније од 8. маја, оставила врло добар утисак на тамошње албанске прваке (Ђађули, Муса Јука и још дванаест официра). Из тог разлога је цариградски центар препоручивао надређенима у Лондону да наговоре грчку дипломатију, да учини један иступ сличне врсте и тако умири Албанце изузетно уплашене претензијама Грка. Главни ефекат тога манифестовао би се у појачаној мотивацији албанског народа да се бори против Италијана, јер би поуздано знао да италијанска окупација неће бити замењена ни српском, ни грчком. Положај Ахмета Зогуа осликава као лош, назначивши да не стоји добро „ни код оних које је он поставио”.⁴² У архиви владе налази се и препис извештаја Хусеина Селманија Ахмету Зогуу од 27. маја. Селмани је обавестио свога краља о успостављеној вези са југословенским војним представником мајором Владимиром Перићем и о договореним мерама за оснивање обавештајне службе, праћење стања у Црној Гори и координацију албанских герилаца са четама генерала Михаиловића. Селмани је уверавао свог владоца да без његовог претходно издатог налога неће уследити било каква активност организација у

³⁶ АЈ, 103–54–258.

³⁷ Исто.

³⁸ Ј. Н. Томес, *nav. delo*, 258.

³⁹ *Zbornik dokumenata i podataka Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Zbornik NOR-a)*, том XIV, књига 1, Београд 1981, 248.

⁴⁰ АЈ, 103–54–258.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, Шифровани телеграм отправљен из Цариграда 21. маја 1942. године у 14.50 часова.

Албанији.⁴³ Из цариградског извора 4. јуна, стигао је телеграм о збивањима у Албанији. Покушају атентата на председника албанске колаборантске владе Мустафу Крују, борбама фашиста са албанским „четницима” које је предводио Абаз Купи и молби муслимана из Бијелог Поља да се то место припоји Албанији. Посебну пажњу изазива оцена личности албанског устаника: „Купи се повукао у шуме. Наш је пријатељ.”⁴⁴ Упирање југословенског емигрантског апарата да се обавести о стању у Албанији не треба да изненађује, јер до 5. јуна 1942. године влада није успела да се обавести ни о границама италијанске Велике Албаније, о чему сведочи неуспешно залагање југословенског посланства при Светој Столици у Ватикану исказано у констатацији: „Чак ни атласи, у последњем издању, нису повукли нове границе између Бугарске и Албаније.”⁴⁵ Једино што је могло указивати на обим нове албанске државе, јесте изјава италијанског министра иностраних послова, да се Албанија проширила само југословенским територијама Косова и Дебра за 800.000 становника и 15.000 квадратних километара.⁴⁶ Мајор Радослав Ђурић, припадник Југословенске војске у Отаџбини, командант Јужне Србије, известио је генерала Михаиловића 14. јула 1942. године о првом контакту са албанским покретом отпора: „Дошао сам у везу са Арнаутима преко границе. Они имају везу за четири дана са вођом националиста Бислимом у шуми у Албанији. Он је у шуми од доласка Талијана и жели да ухвати везу са нама и добије инструкције.”⁴⁷ Три дана касније, Ђурић је генералу Михаиловићу дојавио да је Бислим један од вођа Албанаца и да је то Зогуова струја, подвлачећи испољени опрез при додиру са њима, о њиховим циљевима закључио је кратко: „По садашњим подацима циљ је ослобођење Албаније и довођење Зогуа.”⁴⁸ Реч је заправо о Мислиму (а не Бислиму) Пези. Настојања на овом пољу продужила су се крајем августа. Министар војни наредио је команданту Јужне Србије да ступи у тешњу везу с албанским националистима с пуковником Мухаремом Барјактаром на челу, преко италијанског поручника Шерифа Липе, који је био на служби у Приштини, чији је брат Зелел, био први сарадник Барјактаров. Детаљна упутства за остваривање везе гласила су: „Са поручником Шерифом Липом ступите у везу преко курира по могућству арнаутина који ће му однети од Вас писмо са потписом Жбу што значи живела балканска унија. Понављам потпис Жбу. Исти потпис употребљаваће и Шериф.”⁴⁹ Својом депешом бр. 501 од 23. августа 1942. генерал Михаиловић је поручио да Мухарему Барјактару пренесу његове поздраве и честитке на храбрим држању, да му се пружи помоћ у новцу и оружју, нагласивши следеће: „Нека Мухарем одмах предузме све мере да арнаути на нашој територији престану са зулумима према Србима у Метохији и на Косову и да се после Срби и арнанти узајамно помажу у борби на стварању идеала под девизом ’Балкан балканским народима’. Тражио сам да радио Лондон подеси

⁴³ Исто, Препис извештаја Хусеина Селманија, Цариград, 27. маја 1942. г.

⁴⁴ Исто, Пов. бр. 266.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ *Zbornik NOR-a*, том XIV, knjiga 1, 448.

⁴⁸ Исто, 449.

⁴⁹ Исто, 573.

по њиховом тражењу пропаганду на албанском језику.”⁵⁰ Још двадесетог јула председник Министарског савета, Слободан Јовановић, написао је министру војном да мајор Перић у Истанбулу сарађује са албанским официрима и утиче да сарадња буде што приснија, те да ће на радију појачати пропаганду на албанском језику.⁵¹ Упоредо с покушајима владе да издејствује сарадњу између два покрета отпора, низали су се подухвати управљени ка демистификацији судбине југословенских грађана интернираних у италијанским логорима у Албанији. Министар социјалне политике и народног здравља, скренуо је пажњу председнику Министарског савета Слободану Јовановићу 29. јула 1942. године, да и поред заузимања Женеве да делегат Међународног одбора Црвеног крста обиђе југословенска интернирана лица у Албанији, италијанске власти то нису дозволиле. Интернираним грађанима било је немогуће доставити пакете.⁵² Слободан Јовановић је 31. јула замолио министра Будисављевића да га што хитније обавести „који је био резултат енергичног тражења” југословенског представника код Међународног Црвеног крста, по питању достављања помоћи држављанима интернираним у Албанији.⁵³ Акт који је министар социјалне политике и народног здравља послао председнику Јовановићу 24. августа, а он проследио министру иностраних послова Нинчићу одмах сутрадан, открива нам намеру владиног делегата на Блиском и Средњем истоку Јована Ђоновића да ургира код енглеске владе и затражи да се обустави слање пакета италијанским грађанима интернираним на Блиском истоку, уколико италијанска влада не одобри слање помоћи југословенским држављанима интернираним у Албанији.⁵⁴ Краљевски посланик у Берну Драгутиновић, телеграмом од 15. септембра 1942, известио је Министарство социјалне политике и народног здравља, да је на његово поновно тражење, Црвени крст упутио пакете са по 10 килограма животног намирница интернирцима у Албанији.⁵⁵ Јован Ђоновић је у прилогу свог писма од 24. октобра 1942, председнику владе доставио адресе логора у Албанији и имена појединих интернираца, наводећи: „Овим логорима, као што сам вам већ раније јавио нико није знао ни да постоје, па ни Црвени крст. За сада знамо да постоји и логор у Пекин, али отуда немамо још ниједног писма.”⁵⁶ Нажалост, списак који се налазио у прилогу није сачуван.

У процесу старања о заточеницима и тежњи ка координацији два покрета отпора своју улогу нису изгубиле спољнополитичке формулације које су биле пројектоване у савезничком троуглу. Грчки државни подсекретар за спољне послове Агнидис, у разговору са југословенским послаником при грчкој влади Симићем, навео је да је запазио активније политичко залагање Ахмета Зогуа. Распитивање његовог ађутанта о стварним грчким намерама и настојања да изазове неповерење између Југославије и Грчке, алудирајући на њихове опречне ставове по питању Албаније, грчки дипломата је

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Исто.

⁵² АЈ, 103–9–77, бр. 648.

⁵³ Исто, Пов. Бр. 1185/VII/42.

⁵⁴ Исто, Пов. Бр. 1386/VIII/42.

⁵⁵ Исто, Бр. 871.

⁵⁶ Исто, No. 372.

лако прозreo. Упозоравајући притом Симића о појачаној акцији Зогуа у САД, тј. о његовој поруци Фану Нолију, дотадашњем највећем непријатељу, да му се придружи у борби за независност Албаније, Симић је при крају свог извештаја од 9. септембра пренео надређенима и бојазан Агнидиса да ће албанска пропаганда имати успеха због злоупотребе „демократско-политичких општих начела”, која су била на снази у Сједињеним Државама.⁵⁷ Југословенски министар иностраних послова изнео је пред колегама своје мишљење да се Ахмет Зогу „у невољи повијао према Италији”, али да није био њен агент.⁵⁸ У експозеу југословенске спољне политике на министарској седници од 25. септембра 1942. године, Момчило Нинчић се дотакао и статуса Албаније. По његовим сазнањима, Грчка је већ била покренула иницијативу за исправку границе према Албанији и присаједињење тзв. грчких крајева, док је становиште југословенске владе почивало на независности Албаније, иако су у оптицају још увек били грчки предлози о њеној деоби, енглеском протекторату на преосталој територији, или чак здруженом југословенско-грчком протекторату. За то време енглеска страна по том питању је и даље остала нема. План владе био је да целовита Албанија уђе у састав Балканске федерације. Влада је свог посланика у Вашингтону у том смислу и обавестила већ крајем априла исте године, да је званична политика стварање Албаније у „пређашњим границама”. Једини нови моменат на датој седници била је досетка Јураја Крњевића, министра из редова Хрватске сељачке странке упућена др Нинчићу, о изјави Ахмета Зогуа *Манчестер Гардијану*, да тражи обнову Албаније у националним границама.⁵⁹ Своје гледиште о потреби успостављања независне Албаније у старом опсегу, на седници од 9. октобра, шеф Савеза земљорадника министар Милан Гавриловић, образлагао је чињеницом да би без јужних делова које потражује Грчка и севера (Скадра) кога би евентуално могла да тражи Југославија, Албанији било онемогућено постојање. Зато је инсистирао да се договорени став изражава свуда, не само на министарским седницама. Пре свега, да се најзад реши у непосредном додиру са грчком дипломатијом.⁶⁰ Емигрантска влада је тек 15. октобра 1942. добила приближни опис политичких група које су постојале на тлу Албаније. Делиле су се на Зогисте, националисте, федералисте, комунисте и фанолите. Наводно је постојала сарадња између комуниста и федералиста.⁶¹ Првак Самосталне демократске странке, министар Срђан Будисављевић је на седници владе 21. октобра, изнео мишљење да треба сарађивати са свим слободним покретима који немају захтеве на рачун Југославије. Из тог миљеа изузео је бившег албанског краља после његове изјаве *Манчестер Гардијану*, сматрајући да би требало прекинути сваку сарадњу са њим.⁶² То се одразило на Момчила Нинчића и он је свој став преформулисао почетком новембра, сматрајући да се влада не треба изјашњавати да нема територијалних захтева према Албанији, спочитавајући Ахмету Зогуу намеру да хоће да

⁵⁷ АЈ, 103–54–258.

⁵⁸ Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941–1945*, Београд 1990, 190.

⁵⁹ Милан Гавриловић, *Лондонски дневник*, Београд 2013, 118.

⁶⁰ Исто, 126.

⁶¹ АЈ, 103–54–258.

⁶² М. Гавриловић, *нав. дело*, 133.

присвоји југословенске територије.⁶³ На измаку 1942. године, владину политику према албанском питању карактерише и једна опомена Министарства унутрашњих послова од 11. децембра, поводом писања појединих провинцијских листова о потреби да Енглеска призна постојање Албаније и тако уважи њен отпор против италијанског завојевача. У извештају се констатује: „Иако до данас Краљ Зог и Албански комитет званично нису признати од Савезника, ипак се видно примећује тенденција, која сваким даном постаје јаснија, да се ово признање изврши и да се албанском народу да потребан значај.”⁶⁴ По свему судећи, југословенски избеглички кругови добили су разлог за стрепњу. Нови импулс том страху била је изјава енглеског министра спољних послова од 17. децембра, у којој је изражена жеља Велике Британије за обновом Албаније, с тим што њене потенцијалне границе нису биле ни поменуте и што је питање државног уређења, остављено вољи албанског народа по завршетку рата. Америчка и совјетска дипломатија ускоро су обзнаниле сличне изјаве.⁶⁵

Почетком 1943. године, тачније 8. фебруара, продужила су се упирања генерала Михаиловића да на терену оствари што плодотворнију сарадњу са припадницима албанског покрета отпора. Министар војни јављао је команданту Јужне Србије мајору Ђурићу, да се у области Дебра налазио албански вођа Бази Цонс, а у области Љуме Мухарем Барјактар, уз то напомињући: „Послао сам им поруку преко курира кроз северну Арбанију за савез и да ухвате везу са нашим снагама у Поречу на основи Балканске уније и савезничких међусобних односа. Јавите да наши хватају везу са њима на истим основама. Ово нам је нарочито потребно да би Пореч имао сигурну позадину од Арнаута.”⁶⁶

Десет дана касније командант Јужне Србије известио је свог претпостављеног о стању на просторима где је живело измешано српско и муслиманско становништво. Из тих депеша провејава изузетно непомирљиво држање два субјекта који су се сударали на истом животном простору. Муслимани су на подстицај Италијана, бивајући претходно наоружани из њихових магацина, вршили нападе на српска села. Као последица тога произашло је уништење 33 муслиманска села на десној обали Лима. Истоветна ситуација била је на снази у Чајничу. Што се тиче Албанаца, мајор Ђурић је поручио генералу Михаиловићу: „Арнауте позовите на сарадњу и савез а ове догађаје им објасните да су они изазвали убијањем нашег живља и удруживањем са непријатељима Талијанима и Усташама. Нека знају да су они заједно са Зогуом издали савезнике и да само ми им можемо пријатељски помоћи пред савезницима под условом да ступе у пријатељске везе са нама.”⁶⁷ Из предочених редова јасно је да сарадња није достигла неки завидни ниво. Притом, наравно треба имати на уму изразито хетерогени састав албанских оружаних формација. Током 1943. године комунистички покрет, на чијем је челу у Албанији био млади учитељ Енвер Хоџа, постајао је све јачи. Он је имао подршку југословенског партизанског вође Јосипа Броза Тита још од 1941. године. Већ

⁶³ M. Grol, *nav. delo*, 229.

⁶⁴ AJ, 103–54–258.

⁶⁵ J. H. Tomes, *nav. delo*, 257.

⁶⁶ *Zbornik NOR-a*, том XIV, knj. 2, 209.

⁶⁷ Исто, 214–215.

следеће године успео је да обједини разне оружане групе у Национални ослободилачки фронт (LNC), по узору на југословенски модел. На другој страни налазио се беговат, тј. „Балисти” окупљени у покрету по имену Национални фронт (Balli Kombëtar), чији је програм подразумевао Велику Албанију и очување њихових феудалних права. Већина истакнутијих припадника се од раније налазила у опозицији према Зогуу. Најзад, постојао је и трећи – Легалистички покрет (Legaliteti), жандармеријског официра Абаза Купија, који се борио за демократску монархију, аграрну реформу, социјално осигурање али и очување етничких албанских територија, при чему се мислило поглавито на Косово и Химару. Покрет је с Купијем на челу, у септембру 1943. иступио из Националног ослободилачког фронта.⁶⁸ Овај покрет био је јединствен само на папиру, будући да га је у стварности чинио савез неколико локалних племенских команданата и бивших официра као што су: Фикри Дина, браћа Круеизију, Мухарем Барјактар,⁶⁹ и Мислим Пеза. О самом расположењу албанских герилаца сведочи и податак да је због контаката са генералом Михаиловићем, Мухарем Барјактар наводно нарушио свој углед.⁷⁰ Раслабљивање ионако већ крхких односа сигурно је поред осталог поспешило партизанско заробљавање и ликвидација албанске војне мисије при штабу војводе Павла Ђуришића, 13. августа 1943. године.⁷¹ За то време, на другом крају континента, југословенска краљевска влада се још једном, и то дефинитивно, изјаснила за рестаурацију предратних државних граница према Албанији.⁷²

Један од преломних догађаја у Другом светском рату представљала је свакако капитулација Италије 8. септембра 1943. године. Иако југословенска емигрантска влада није имала ни подробна сазнања о својим интернирцима у Албанији, нити удела у њиховом ослобађању, вредно је осврнути се ради формирања ширег контекста и на судбину тих људи. Капитулацијом Италије, распуштени су бројни заробљенички логори на тлу Албаније. По сведочењу једног од заточеника, у логору Порто Романо који се налазио у близини Драча, било је интернирано око 3.000 Срба, док је у логору Кампо надомак Скадра, било затворено преко 2.000 људи српске националности. Почевши од јула 1941. људи са подручја Липљанске општине спровођени су у логоре Пекин, Фијери и Бурел.⁷³ Априла 1943. године италијанске власти су насилно регрутовале око 1.500 Срба са Косова и Метохије, оденувши их у италијанске униформе са албанским грбом. Пошто су се побунили, регрути су послати у логор Кукс, одакле се мали број вратио својим кућама.⁷⁴ Осим војно способних, одраслих мушкараца, у интернацију су одвођени такође жене и деца. Плитки, али вивидни увид у њихову судбину, можемо стећи из мемоарских записа Николе Каваје, који је и сам као дете са својом мајком и сестрама био

⁶⁸ J. H. Tomes, *nav. delo*, 260–261.

⁶⁹ Исто, 262.

⁷⁰ E. Barker, *nav. delo*, 177.

⁷¹ Милић Ј. Осмајлић, *Ог Берана до Блајбурга*, Подгорица 2002, 101–103.

⁷² *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945*, Dokumenti, priredio Branko Petranović, Beograd–Zagreb 1981, 126–127.

⁷³ Н. Антонијевић, *нав. дело*, 103, 112–113.

⁷⁴ Исто, 121.

логораш. Он је о свом искуству записао: „После капитулације Југославије Пећ је потпала под Албанију, окупирану од стране Италијана. С многим српским породицама интернирани смо у албанске логоре Ђаф Пруше и касније у Куксу. Служили смо Албанији као јефтина радна снага. Градили смо путеве, мостове и војне објекте. Поступање према нама у логору било је лоше, храна слаба, а неизвесност је чинила дане још тежим.”⁷⁵ После капитулације Италије, на интервенцију председника колаборантске владе Милана Недића, Кавајина породица је с још педесет две српске породице из поменутих логора пребачена на територију окупиране Србије. Политика емигрантске владе Краљевине Југославије за сарадњу с албанским суседом кројена уверењима њених министара и службеника, остала је да лебди као кишни облак над спрженом земљом, чије местимичне капи нису успевале ни да наквасе измучено тло. Хиљаде километара које су раздвајале владу од попришта дешавања и недостатак релевантних и благовремених обавештења онемогућили су оваплоћење директива министру војске, морнарице и ваздухопловства да ради у садејству с албанским герилцима, будући да се простор о коме су расправљале политичке структуре у Лондону налазио у вртлогу бруталног етничког чишћења и погрома над српским живљем. И поред најбоље воље заповедног врха, јединице Југословенске војске у Отаџбини нису могле остварити неку дубљу сарадњу са представницима албанских формација које нису штеделе, или пак нису мариле за српско становништво.⁷⁶ Предвиђене планове распршила је експлозија векова на простору где су се преплитали српски и албански национални елементи, иако ће под претњом комунизма бити још покушаја овакве врсте. Исто је важило и за сарадњу са бившим краљем Зогуом. Поред његове слабе позиције и изолованости у Лондону, веома тешко била је изводљива могућност да он било ком албанском војном команданту на терену експлицитно нареди нешто што би у локалним условима било изводљиво извршити. Најсликовитији пример парадокса јесте то што се у периоду док је југословенска влада рачунала на сарадњу са њим 1941–1942. године, у близини његове летње резиденције у Прези, налазио истоимени логор где је било заточено око 700 Срба с Косова и Метохије.⁷⁷ Оно што се не може приписати влади јесте амбиција за албанским територијама или тобожња доминација над њима, што свакако није била одлика југословенских комуниста у том и доцнијем периоду.⁷⁸

Пошто је фашистичка Италија капитулирала, војска нацистичке Немачке заузела је њено место као окупатор у Албанији и потисла албанску герилу у планине. Али је, упркос томе, примат у самој земљи почео да добија Национални ослободилачки фронт Енвера Хоџе, који је био непомирљив према Зогуу и његовим присталицама у земљи. На питање једног британског официра, шта мисли о бившем краљу, Хоџа је без увијања одговорио да мисли да је он убица, лопов и издајник који је Албанију продао Италији. Уз то, сматрао

⁷⁵ Никола Каваја, *Комангос*, Београд 2000, 13.

⁷⁶ Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*, Beograd 1991, 77–78.

⁷⁷ Н. Антонијевић, *нав. гело*, 149.

⁷⁸ В. Petranović, *нав. delo*, 86–87, 98–99, 134–135; Milovan Đilas, *Susreti sa Staljinom*, London 1986, 48–49.

га је још и за немилосрдног феудалног господара и агента Аустроугарске, Срба, Врангелових белих Руса и Мусолинија.⁷⁹ Фебруара 1944. године, британска политика тежила је да Купију и Хоџи наметне сарадњу, настојећи да се вођама два покрета писмено обратe краљ Зогу и Јосип Броз Тито и упуте их на сарадњу у заједничкој борби против Немаца.⁸⁰ Међутим, та иницијатива је пропала и комунистички покрет све више је добијао превагу над својим супарницима. Абазу Купију је с енглеске стране замеран „Михаиловизам”, односно наводно одуговлачење напада на Немце. Крајем маја, покрет Енвера Хоџе (LNC) одржао је конгрес у Пермету, где је, по угледу на заседање АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра претходне године, донео одлуку о забрани повратка краљу Зогуу у земљу, денунцирајући уједно Балисте и Зогисте.⁸¹ У лето 1944. године, комунистички покрет у Албанији, снабдевен британским оружјем, преплавио је своје непријатеље. У војном домену, политика британске владе била је идентична у Југославији и Албанији, фаворизујући два покрета која су се борила под знамењем петокраке звезде. Емигрантска влада Краљевине Југославије променила је до тада своју политичку структуру, а пре тога самим слабљењем трупа генерала Михаиловића, изгубила и оно минимално упориште које је имала у земљи. До ње су у другој половини 1944. године допирали само одједи албанске политике из међународних дипломатских кругова. Осамнаестог септембра 1944. године, влада је од свог дипломате из Каира била упозорена на пропаганду која је у Америци вођена у циљу присаједињења Косова, Метохије и Охрида Албанији. Без обзира на оштру унутрашњу поделу међу самим Албанцима у земљи, сви њихови прваци, без обзира на политичку афилијацију, једнодушно су иступали у овом правцу. Америчка дипломатија, предлагала је као контрамеру југословенској страни, захтев за корекцију границе у северној Албанији (Скадар и околина).⁸² У очекивању искрцавања западних Савезника на црногорском и далматинском приморју, била је предвиђена концентрација јединица Југословенске војске у отаџбини, у Црној Гори. С тим у вези, војвода Павле Ђуришић дошао је у додир са албанским демократским представницима, противницима Енвера Хоџе. План о сарадњи, укључивао је споразум да се у случају изостанка савезничког десанта, дозволи одступање четничким јединицама преко Албаније у Грчку. Овакав потез требало је да обезбеди концентрацију балканских националиста, сузбије будуће агресивно држање Албанаца према Србима на Косову и Метохији и спречи бољшевизацију Албаније.⁸³ Међутим, одлука Врховне команде била је да се одступа у Босну. Крајем истог месеца, снаге Енвера Хоџе успеле су потпуно да овладају ситуацијом у земљи, када су 28. новембра 1944. године заузеле Тирану. Ахмет Зогу је коначно био отписан.⁸⁴ Шифрованим телеграмом послатим из Вашингтона

⁷⁹ Enver Hoxha, *The Anglo-American Threat to Albania*, Tirana 1982, 99.

⁸⁰ J. H. Tomes, *nav. delo*, 264.

⁸¹ E. Barker, *nav. delo*, 180; Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945–1961)*, Београд 2011, 94–95.

⁸² AJ, 103–54–258.

⁸³ Урош Зоњић, *Под командом војводе Павла Ђуришића*, Виндзор, Онтарио 1990, 70–71.

⁸⁴ J. H. Tomes, *nav. delo*, 265.

у Лондон 26. децембра 1944, тамошњи југословенски представник обавестио је надређене да су албанско-америчке организације у Сједињеним Државама тражиле „службено признање бољшевичке владе Хоџе”. Америчко Министарство спољних послова није намеравало да призна ову владу док претходно не упуту у Албанију једну војну мисију која би штитила америчке држављане и интересе на том подручју. Тек ако би извештаји ове мисије били повољни, њој би се придодео и политички посматрач. Услов за признање нове владе био је да се она руководи демократским принципима.⁸⁵ Мада су, и много пре ових момената, покушаји емигрантског апарата да изнађе решење за албанско питање на махове бивали анахрони и нереални, они су у тренутку презимања власти од стране комуниста и успостављања тоталитарног режима у две земље, постали у потпуности депласирани.

Судбина оних најдоследнијих албанских пријатеља, привржених збаченом режиму у Београду, била је да на робијашницама деле судбину његових експонената. Тако је и Гани-бег Криезију – Црноглавић из Ђаковице, некада први сарадник Ахмета Зогуа, завршио у југословенском затвору на тешкој робији, заједно са представницима или симпатизерима југословенске монархије и национално – демократски опредељеним елементима.⁸⁶ Последњи пламсај политике која је означавала сарадњу и договор емигрантских кругова при заједничкој акцији, датира након завршетка рата, из 1947. године. Пуковник Милоје Динић био је овлашћен да заступа интересе краља Петра II Карађорђевића на Блиском и Средњем истоку, као и да буде веза при албанском двору у Египту. Од Зогуа је добијао веће количине новца и био одликован Скендербеговом звездом реда „Командер”. Динић је био задужен да организује састанак краља Петра II, Ахмета Зогуа, грчког краља Павла и египатског краља Фарука, на чијој је јахти, усидреној негде у близини Грчке, требало окупити монархе.⁸⁷ У току исте године, у Египат је, по налогу краља Петра, отпутовао Драгиша Цветковић, некадашњи председник Министарског савета Краљевине Југославије. Он се сусрео са бившим краљем Зогуом, који му је обећао да ће помоћи југословенској емиграцији након свог повратка на власт, тако што ће јој отворити границе своје земље и омогућити да непосредно из суседства врши притисак на нову власт у Југославији.⁸⁸ Важно је истаћи, да је Египат био најповољнији могући политички амбијент за Ахмета Зогуа, будући да је до револуционарног преврата 1952, односно укидања монархије у јуну наредне године, он уживао дипломатски имунитет. Промену државног уређења пропратило је укидање албанског краљевског дипломатског представништва и непризнавање албанских дипломатских пасоша.⁸⁹

⁸⁵ АЈ, 103–54–258.

⁸⁶ Сава Банковић, *У предворју њакла*, Београд 2018, 108–110.

⁸⁷ Војни архив, Архива емигрантске владе, кутија 349, фасцикла 4, извештај од 20. октобра 1947, 1–2.

⁸⁸ Милорад Козић, *Поштински њаќија: Прилози за биографију Драгише Цветковића*, Ниш 1995, 140.

⁸⁹ Albert Lulushi, *Operation Valuable Fiend: The CIA's First Paramilitary Strike against the Iron Curtain*, Arcade Publishing, New York 2014, 208.

NIKOLA STANKOVIĆ, Ma
Belgrade, Serbia
E-mail: nikolastandza1994@gmail.com

THE YUGOSLAV ROYAL GOVERNMENT IN EXILE AND
THE ALBANIAN QUESTION

SUMMARY: The article aims to unravel the foundation of a political agenda of the Yugoslav Royal Government in Exile in regard to the Albanian factor in the Balkans, primarily through observation of its representatives interaction with a former Albanian king Zogu, and other Allied instances. The Yugoslav emigrant apparatus closely followed a development of the Greek and British plans for the solution of the Albanian question after the Second World War, and actively participated in their creation. The policy of the Yugoslav Government had two main layers. The first was circulating in a triangle of Yugoslav – Greek – British foreign politics, and the second was based in the sphere of the Yugoslav interests in the occupied provinces that were annexed to Great Albania, which was a fascist puppet state. Those interests included a responsibility for the Yugoslav citizens in the Albanian concentration camps and a coordination between two guerilla movements, general Dragoljub Mihailović on one side, and various Albanian formations on the other. The greatest significance of the article is in the fact that it merges the results of the numerous publications that were previously known in the professional and reading circles. These are the unpublished documents that were produced by the Yugoslav bureaucracy in London and Constantinople during the attempts to develop a closer cooperation with the Albanian exiles, in accord to the states interests and a common Allied cause.

KEY WORDS: The Second World War, The Yugoslav Royal Government in Exile, Albania, Ahmed Zogu, general Dragoljub Mihailović